

EINDSPEL – OVER HET WERK VAN GUIDO VAN HEULENDONK

Toespraak gehouden door Peter Nijssen, hoofdredacteur Uitgeverij De Arbeiderspers, bij de voorstelling van de roman *De afrekening* – 10 okt 2019)

* * *

J'aime les hommes qui ont le sens de l'humour,' zei ze, en hing op.

Ik las u de eerste regel voor uit *De afrekening*, de nieuwe roman van Guido van Heulendonk. Toepasselijke zin, dacht ik meteen, want gevoel voor humor is iets wat manifest is in het hele oeuvre van Van Heulendonk.

Hij vroeg mij onlangs om – zoals te doen gebruikelijk bij de presentatie van een nieuw boek – namens de uitgeverij iets te komen vertellen. Vijf minuten. Maar hij had al een eminent spreker bereid gevonden om een grondige causerie te houden over *De afrekening*. Waar moest ik het dan nog over hebben? Guido's in woordspel gedrenkte antwoord: 'Voor jou de gewone *niceties* stel ik me voor? Dat het hier een geniaal boek betreft. En wat voor flonkerende parel aan de AP-kroon Van Heulendonk wel niet is. En uiteraard – zoals Trump altijd zegt: *Nothing but the truth!*'

J'aime les hommes qui ont le sens de l'humour. 'Vooruit dan, de gewone *niceties*,' probeerde Nijssen ook een duit in het humorzakje te doen. 'Ik ga in die vijf minuten je ganse oeuvre analyseren.' Guido weer: 'Ach, die vijf minuten, het mogen er best meer zijn, dat spreekt vanzelf!' Het leuke van ironie is dat je nooit precies weet waar die ophoudt en waar de ernst begint.

De beperkende spelregel die Guido mij oplegde – 'Nothing but the truth', die overigens weer allerlei expansieve mogelijkheden biedt als ik die trumpiaans uitleg – dwingt mij niettemin fluks tot een bekentenis. Ik heb niet het complete oeuvre van Guido van Heulendonk gelezen. Ik heb het gelezen (voor 90% toch wel) vanaf *De vooravond*, het eerste boek dat bij De Arbeiderspers verscheen – één boek voordat ik er in 1995 begon te werken en zes boeken voordat ik met *En dan, als ik weg ben* (2014) zijn redacteur werd. Omdat *De afrekening* zijn negende boek is bij De Arbeiderspers, ken ik dat werk dus (en dan ook grotendeels na *close reading*) voor zover het deze negen boeken betreft plus nog een enkele bibliofiel uitgegeven excursie.

Voordien echter, gedurende zijn schrijversleven in de tijd voor *De Arbeiderspers*, publiceerde Guido ook al vier boeken waaronder drie romans. Alles wat ik van die boeken weet, weet ik van horen zeggen. Zo weet ik bij voorbeeld dat de hoofdpersoon uit zijn debuut *Hoogtevrees* Eduard Bottelaer heet. Dat deed een belletje rinkelen, want dat is ook de naam van de hoofdpersoon in *Paarden zijn ook varkens*. Bij velen van u rinkelt dat belletje wellicht ook, want deze roman, die bekroond werd met de Gouden Uil, is zijn bekendste boek.

Wat in al die boeken vanaf *De vooravond* domineert is het besef van menselijk tekort en echec als wezenlijke resultante van al ons handelen en bestaan. En als die thematiek niet overkoepelend aanwezig is, gaat het wel over persoonlijk of maatschappelijk verval. Of het gaat om dat alles tegelijk. Mislukken is heel het leven – dat lijkt wel zo’n beetje, vervat in een axioma, de wereldbeschouwing die opdoemt uit het werk van Guido van Heulendonk, of die in elk geval prevaleert in het denken en het doen (of het juist niet-doen) van zijn personages. Zonder enige terughoudendheid geformuleerd zou je zelfs kunnen spreken van een middeleeuws wereldbeeld maar dan ontdaan van elk godsbesef, wat het voor sommigen misschien nog ondraaglijker maakt. Diepdonker pessimisme komt in dit werk op een weergaloze manier tot uitdrukking. Er wordt een principieel zinloze wereld in opgeroepen die zich ongedifferentieerd en nevensgeschikt aan ons voordoet en waaraan niemand ontkomt en niets ontstijgt. Of zoals Jos Muyres het in zijn essay over Guido van Heulendonk in het *Kritisch Lexicon van de Moderne Nederlandstalige literatuur* terecht stelde: ‘Van Heulendonk gelooft niet in het bestaan van God of een andere hogere macht. Hij ontkent zelfs het bestaan van iedere hiërarchie. Voor hem is alles en iedereen in principe gelijk (“Paarden zijn ook varkens”).’

Daar worden we misschien niet vrolijk van, maar dat wil nog niet zeggen dat er geen plezier of troost of esthetische ervaring aan zijn teksten kan worden ontleend. De lach, de traan, het intellectuele genot en al die andere emoties die lezen teweeg kan brengen, worden door de vorm en de stijl van zijn literaire werk gegenereerd.

De humor, ik zei het al met zoveel woorden, ligt overal op de loer, af en toe vet maar veel vaker heel subtiel op z’n Thomas Manns. En soms nog subtieler. In een van de verhalen uit *Aimez-vous les moules?* (1998) – ik herinner me een scène met een gezelschap waaronder in elk geval een man en een vrouw in een tamelijk gespannen situatie – las ik dit zinnetje: ‘Hij nam een druif’. Ik weet niet meer precies waarom (want ik heb het zo

gauw niet kunnen terugvinden), maar ik heb daar onbedaarlijk om moeten lachen. Het was een zeer geestig zinnetje, en dat had alles te maken met de context. Maar Guido toonde zich verbaasd geamuseerd. Die begreep eigenlijk nauwelijks wat daar precies zo om te lachen viel. Hieruit leren we dat iemand soms ook onbedoeld vreselijk grappig kan zijn.

Niet zelden was ik ook erg ontroerd door de teksten van Guido van Heulendonk. Ik herinner me de emotie die werd opgewekt door de ingehouden ondergangssuggestie in de roman *En dan, als ik weg ben* (2014). En heel erg geraakt was ik zelfs door *Niemand uit België* (2016). ‘Verdomme man, ik ben er helemaal kapot van,’ schreef ik hem na lezing van de kopij. ‘Kippenvel van ontroering, tranen in de ogen. “Waar gaat het dan over?” vroeg Jasper, een stagiair, toen ik het manuscript neerlegde en me liet ontvallen hoe ontzettend goed ik dit vond en hoe aangedaan ik was. Ik zei: “Dit gaat over van alles. Waar moet ik beginnen? Nee, wacht: dit gaat over de onhoudbaarheid van alles. En het tragische daarvan. Dit gaat over vergeten en verdwijnen, over de onmogelijkheid de dingen (en ook liefde, een gezin) heel te houden. God man, wat een boek.”’

Over *De afrekening*, waarover ik hier zeer beknopt moet blijven, liet ik evenmin onvermeld hoezeer ik erdoor gegrepen werd. Nu ging het me ook om de geraffineerde vorm: ‘Voor het resultaat en de finesse van de contrapuntische compositie wederom hoed af!’

Als het om de vorm en de compositie gaat, vraagt Van Heulendonk soms veel van de lezer. In dat opzicht lijkt hij op een schrijver als Georges Perec voor wie schrijven een spel is ‘dat je met zijn tweeën speelt’. De schrijver maakt de puzzel, de lezer legt hem. En het zal de lezer misschien niet altijd lukken elk puzzelstukje op de juiste plaats te krijgen. De vraag is of dat erg is.

De afrekening biedt door de associaties die de titel oproept ruimte aan de veronderstelling dat het een finaal boek is, maar alle boeken van Guido van Heulendonk zijn finale boeken. Ook in dit boek wordt niets ontziend teruggekeken op een mislukt of toch als mislukt ervaren leven. Dat is, lijkt me, de grote kunst van Van Heulendonk: het altijd weer over mislukken hebben, en daar iets van maken dat zo heel erg gelukt is dat wij lezers daar heel even gelukkig van worden.

Ik begon dit praatje met het citeren van de eerste regel uit *De afrekening*: die uitspraak over mannen met humor. De laatste uitspraak in deze roman, gedaan in de voorlaatste regel, is er een van de man tot wie die eerste uitspraak gericht was. Een man dus om van te houden, een man met veronderstelde humor. Hij citeert aan het einde John Lennon – opnieuw wordt er via de telefoon gesproken – met de woorden ‘*Happiness is a warm gun*’. Dat wordt er een uit het rijtje *famous last words*. Met enige moeite valt zelfs daar de humor (de dubbelzinnige humor!) nog wel van in te zien. Maar zwarte humor is het ook. Humor dat het gedrukt staat. En dus inktzwart.